

Salgın edebiyatı: Görünmez düşmana karşı

Salgın edebiyatının kökü, 14. yüzyıl Floransa'sının veba cehennemine uzanır. Giovanni Boccaccio, Decameron'u (1353) tam da bu cehennemin içinde ya da hemen ardından kaleme aldı. On genç, Kara Ölüm'ün kasıp kavurduğu şehirden kaçarak bir villaya sığınır ve birbirlerine yüz hikâye anlatırlar.

SEBAHATTİN ÇELEBİ, FRANKFURT

Salgın, insanlığın en eski ve en sessiz düşmanı. Gözle görülmez, sınır tanımaz, adalet gözetmez. Ve her gelişinde, beraberinde yalnızca ölüm değil, bir yazma zorunluluğu da getirir. Sanki kalem, veba ateşinin ortasında bile tutuşmak zorundaymış gibi; sanki sözcükler, tütsü dumanı gibi mikroplara karşı bir kalkan oluşturabilirmiş gibi. Tarih, her büyük salgından sonra bir edebiyat mirası bırakmıştır geriye çünkü yazmak, hem yas tutmanın hem de hayatta kalmanın en ilkel biçimi.

Edebiyat, salgını yalnızca belgelemekle kalmadı; onu dönüştürdü, felsefileştirdi, metaforlaştırdı. Virüsler alegoriye, hastaneler tiyatroya, ölüm istatistikleri şiire dönüştü. Her salgın, toplumun üzerindeki örtüyü kaldırdı ve altında gizlenen her şeyi: eşitsizliği, korkuyu, sevgiyi, ihaneti gün ışığına çıkardı. Edebiyatın görevi ise bu çıplaklığa bakmak, bakışı sürdürmek ve ne gördüğünü kelimelerle tespit etmekti.

Veba çağında hikâyenin şifa gücü keşfedilmişti

Salgın edebiyatının kökü, 14. yüzyıl Floransa'sının veba cehennemine uzanır. Giovanni Boccaccio, Decameron'u (1353) tam da bu cehennemin içinde ya da hemen ardından kaleme aldı. On genç, Kara Ölüm'ün kasıp kavurduğu şehirden kaçarak bir villaya sığınır ve birbirlerine yüz hikâye anlatırlar. Yapıt, yalnızca bir hikâye koleksiyonu değildir; ölüme karşı atılmış bir zardır, sessizliğe karşı yükseltilmiş bir sestir. Boccaccio'nun keşfi tüm çağlara miras kalacaktı: Anlatı, hayatta kalma stratejisidir. Hikâye söylemek, ölüme direnmektir.

Veba, önüne kattığı herkesi sürükleyen bir sel gibiydi ama kalemler, o selin ortasında durmaya devam etti.

Kolera, uygarlığın çürüyen yüzünü sergiledi

19. yüzyıl, kolera çağıydı. Asya'dan Avrupa'ya, Amerika'ya köprüler kuran bu salgın, endüstri devriminin kirli mirasını da gün yüzüne çıkardı: Şehirlerin kanalizasyonları çöktü, yoksullar mahvoldu, zenginler kaçtı. Thomas Mann, 1912'de yazdığı Venedik'te Ölüm'de kolera gölgesini büyük bir estetik ustalıkla kullandı. Gustav von Aschenbach'ın Venedik sokaklarında yavaş yavaş erimesi, yalnızca bir bireyin sonunu değil, Avrupa uygarlığının içten içe çürüyüşünü simgeler. Mann'ın kaleminde hastalık bir araçtır: Yıllarca bastırılmış arzuları yüzeye çıkarır, disiplinli burjuva yaşamını paramparça eder; dahası ölüme bile estetik bir anlam yükler, onu neredeyse güzel kılar.

Gabriel García Márquez ise Kolera Günlerinde Aşk'ta (1985) bu metaforu bambaşka bir boyuta taşıdı. Kolombiya'da geçen bu destansı aşk hikâyesinde kolera hem gerçek bir hastalıktır hem de aşk hastalığının tam kendisidir. Márquez, salgını romantize etmez; onu insani deneyimin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eder. Hayatın en ağır anlarında bile sevginin sürdüğünü, belki de en yoğun biçimde tam o anlarda yaşandığını fısıldar okuyucuya.

İspanyol Gribi, edebiyatın unuttuğu katliamdı

1918-1920 İspanyol Gribi, tarihin en ölümcül salgınlarından biriydi; elli ila yüz milyon insanın hayatını aldığı tahmin ediliyor. Ama edebiyattaki yankısı, bu yıkımla orantısız biçimde sessiz kaldı. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük travmanın gölgesinde, sansür altında, salgın tam anlamıyla işlenemedi. Bu sessizliği kıran ender seslerden biri Katherine Anne Porter oldu. Pale Horse, Pale Rider'da (1939) Porter, genç bir gazetecinin Colorado'da gripten ölümün eşiğine gelişini anlattı. Ateş, hezeyan, ölüm korkusu... Ama aynı zamanda savaş propagandası, toplumsal baskı, kadın bedeninin araçsallaştırılması... Salgın, Porter'ın kaleminde çok katmanlı bir metafora dönüşmüştü: Bireysel acı ile toplumsal travmanın, modernliğin vaatleri ile gerçekliğinin acı çelişkisi.

Bu edebi sessizlik tuhaf ve düşündürücü. Belki gribin hızlı geçişiyle, belki savaşın yarattığı daha büyük yıkımla, belki de salgının bir toplumsal tabu olarak örtülmesiyle ilgilidir. Her ne olursa olsun, 21. yüzyılda COVID-19'un ardından bu *"unutulmuş"* salgın yeniden gündeme geldi. Tarihçiler ve yazarlar onun izini sürdü; sahipsiz kalmış acılar nihayet bir ev buldu.

AIDS krizi, salgını siyasi bir arenaya taşıdı

1980'lerde ortaya çıkan AIDS, salgın edebiyatına daha önce hiç tanımadığı bir boyut kattı. İlk kez bir hastalık, bu denli açık biçimde cinsellik, kimlik siyaseti, toplumsal damgalama ve devlet ihmaline bağlanıyordu. AIDS edebiyatı yalnızca hastalığı değil, eşcinsel topluluğun mücadelesini, ayrımcılığı ve yası anlatıyordu ama bunu yaparken aynı zamanda itiyor, suçluyor, hesap soruyordu.

Larry Kramer'in The Normal Heart'ı (1985), AIDS krizinin ilk yıllarında New York'taki çaresizliği ve öfkeyi sahneye taşıdı. Oyun bir itham belgesiydi: Hükümeti, toplumu, medyayı yargılıyordu. Hastalar ölürken devlet sessiz kalıyor, toplum damgalıyor, medya görmezden geliyordu. Kahraman Ned Weeks, hem hastalığa hem de sisteme karşı savaşır. Onun mücadelesi tıbbi değil, siyasidir; yarasına pansuman değil, adalete çağrıdır.

Tony Kushner'in Angels in America'sı (1991-1992) ise AIDS edebiyatının zirvesine yerleşti. İki bölümden oluşan bu epik tiyatro eseri, 1980'lerin Reagan döneminde AIDS krizini, eşcinsel kimliğini, Amerikan rüyasının çöküşünü, manevi arayışı ve tarihin ağırlığını iç içe ördü. Gerçekçi sahneler fantastik görüntülerle harmanlandı; melekler indi, hayaletler konuştu, tarihsel figürler sahnede boy gösterdi. Kushner'in mesajı netti: AIDS yalnızca bir sağlık krizi değildi; Amerikan toplumunun ahlaki, siyasi ve ruhsal bunalımının görünür yüzüydü.

Susan Sontag ise AIDS ve Metaforları'nda (1989) has-